Vittnar runstenen från Söderby (Gs 13) om Sveriges första ledungståg? Runfilologi och konsten att läsa som det står

Av Henrik Williams

Om det är något vi verkligen kan skryta med i Sverige så är det alla våra vikingatida runstenar. Att de pryds av gåtfulla runor och fascinerande ormslingor bidrar till deras popularitet bland folk inom och utom vårt lands gränser, men för historiskt inriktad forskning är det i första hand texternas innehåll som utgör det största värdet. Vi har nämligen här att göra med de äldsta skriftliga inhemska källorna till svensk forntid, originaldokument till på köpet.

Dessa källor uppmärksammas enligt min mening inte tillräckligt ofta, trots att de ger kunskap om många aspekter av det forntida samhället, om än inte alla. Det handlar visserligen inte om mer än cirka 2 500 (kända) runstenar med mer eller mindre korthuggna inskrifter, men deras unika karaktär gör att man inte kan förbise dem, och texternas relativt låga antal ökar bara vikten av att utnyttja dem till fullo.

Svenska runstenar vittnar bland annat om kristningsprocessen i vårt land under missionstiden fram till 1100-talets början men också något om den fornskandinaviska religionen. Så kallad politisk historia är visserligen svagt företrädd, men socialhistoriska aspekter framträder desto tydligare inte minst genom det unika namnskick som framträder i inskrifterna. Vissa namn är fortfarande välkända som *Thorgun*, *Ingemar*, *Åsa* och *Björn*, men många andra hade karaktären av smeknamn eller öknamn och inkluderar till exempel *Öpe* ('skrikhals'), *Fot*, *Otvagen*, *Mö*, *Gina* ('den glupske') och många fler. Litterärt är runstenstexterna viktiga med sina allittererande dikter i versmåttet fornyrdislag, den poetiska eddans främsta meter, och till och med så kallad drottkvätt, särskilt utarbetad för att lovprisa hövdingar och kungar. Även som bosättningsarkeologisk, genushistorisk och språklig källa är runstenarna oersättliga. Också tidiga juridiska förhållanden avspeglas i vissa inskrifter, exempelvis i inskrifterna på Forsaringen i Hälsingland och Oklundahällen i Östergötland.

Det är vår plikt att göra vårt yttersta för att utvinna mesta möjliga information ur dessa källor, att ställa upp gränserna för vilka felaktigheter man kan räkna med, lista de tolkningsalternativ som förekommer samt ingående

och sakligt resonera om vilka som är möjliga samt rangordna dem som är det.

Ett exempel på en inskrift som är av stort potentiellt värde, inte minst historiskt, men som inte har vare sig uppmärksammats eller behandlats i tillräcklig utsträckning återfinns på runstenen som stod vid Söderby i Valbo socken i Gästrikland.[1] Numera är den placerad i Heliga trefaldighetskyrkan i Gävle (fig. 1). Den numera tyvärr svårt skadade runstenen är ovanlig i flera avseenden, inte bara för att dess inskrift innehåller samtliga de element man kan återfinna på runmonument: minnesformel, nekrolog, böneformel och utförarformel (signatur). Allra mest påfallande är istället att den påstås innehålla det första omnämnandet av det svenska ledungsväsendet.

Inskriften lyder i Sven B. F. Janssons auktoritativa läsning med överföring till latinska bokstäver på följande sätt (SRI 15:134):[2]

x brusi lit rita s - ... [(a)]b - - ʀ (i)h(i)(l) : brur sin : in h - n uarþ tauþr a tafstalonti x þo brusi furþi lank lans ᛁ abtiʀ [br](u)r sin h(o)[n] fur (m)iʀ fraukiʀi kuþ hialbi honsalukuþ(s) (m)(u)[þiʀ ᛁ suain ᛁ uk osmunrt ᛁ þaiʀ markaþu] +

Ristarna använde sig av vikingatidens 16-typiga runrad, vilket innebär att samma runa ofta fick användas för flera ljud (se vidare nedan). Det antagna runsvenska uttalet och en översättning till modern svenska lyder därför enligt Jansson (a.st.) sålunda:[3]

Brusi let retta s(tæin þenna) æftiʀ Ægil, broður sinn. En hann varð dauðr a Tafæistalandi, þa Brusi førði læiðang (?) lands æftiʀ broður sinn. Hann for meðr Frøygæiʀi. Guð hialpi hans salu ok Guðs moðiʀ. Svæinn ok Asmundr þæiʀ markaðu.

"Bruse lät uppresa denna sten efter Egil, sin broder. Och han blev död i Tavastland, då Bruse förde landskapets ledung(?) efter sin broder. Han for med Fröger. Gud hjälpe hans själ och Guds moder. Sven och Åsmund de ristade."

Det är satsen **þo brusi furþi lank lans abtiʀ brur sin** med sin förmenta tolkning "då Bruse förde landskapets ledung efter sin broder" som skall bli föremål för diskussion i denna uppsats.

Söderbystenen var känd redan i början av 1600-talet av vårt lands förste runforskare, Johan(nes) Bure(us), men han uppfattade dess innehåll orik-

[1] Jag vill tacka Per-Olof Sjöstrand, Mariehamn, som genom enträgna frågor motiverade mig att försöka förbättra tolkningen av Söderbystenen.

[2] Strecken markerar oläsliga och parenteserna osäkert lästa runor (här ersätter de senare de punkter under bokstaven som brukar användas), hakparenteserna anger att läsningarna hämtats från en teckning av Olof Celsius. Ordmellanrummen i runtexten (där dessa inte markeras av ordskillnadstecken i form av kryss, kolon, lodräta streck och plus) har satts in av Sven B. F. Jansson.

[3] Bokstäverna *þ* och *ð* betecknar samma ljud som engelskans *th* i ord som *thin* respektive *mother*. Runsvenskan hade också två sorters *r*-ljud, varav det ena inte längre finns i vårt språk; det markeras med (kapitält) *ʀ*.

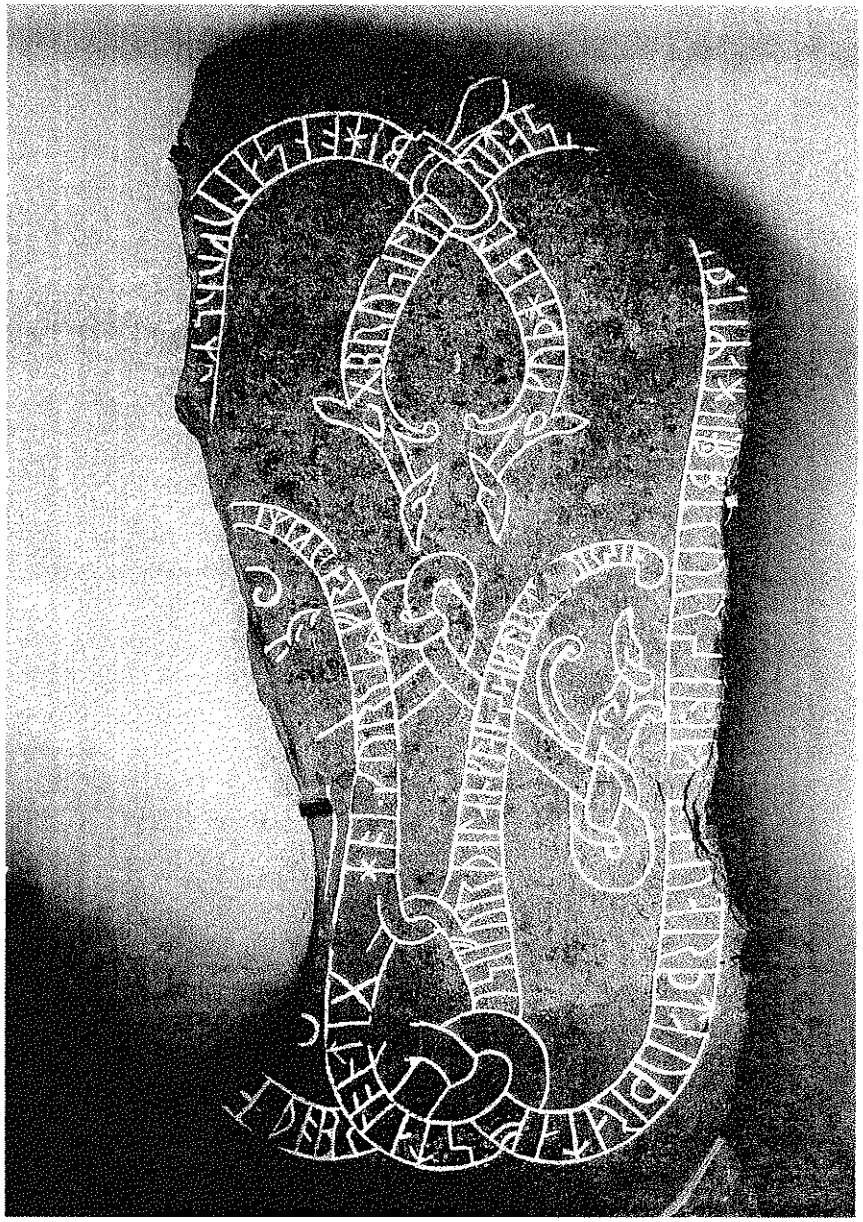

Fig. 1. Runstenen från Söderby (Gs 13). Efter foto i Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet, Stockholm. I början av svansen till höger kan läsas **usifurþilanklans**.

tigt p.g.a. textens avvikande uppläggning; man måste nämligen hoppa mellan textbanden på ett oväntat sätt (se SRI 15:134). Olof Rudbeck identifierade 1679 runföljden **furþilanklans** som "for till England", vilket kom att påverka kommande tolkningar, av vilka Olof Celsius' från 1726 är den första fullständiga och någorlunda korrekta (se a.a. s. 139 f.).

Men inte förrän läroverkslektorn i Gävle Hjalmar Kempff (1897 och 1898) gav sig i kast med inskriften klargjordes att tidigare tolkningar av detta avsnitt var språkligt omöjliga eftersom de förutsätter att (1897:21):

> sedan Bruses broder dött i Tavastland, Bruse själf för att återhemta honom derifrån hade att – fara till England! [---] Kan FURÞILANKLANS vara detsamma som 'for till England'? Nej! ogörligt! 'Till' är i runskrift TIL, och aldrig ÞIL.[4] Härmed faller hela spöket med Englandsfärden.

Kempffs eget förslag till tolkning är följande (s. 23):

> Men hvad står där då? hvad är då FURÞILANKLANS? Det är, så vidt jag kan se, ingenting annat än FURÞI LANK LANS eller *fyrþi laiþang lands*, det är "förde lands ledung." Egil skulle alltså ha fört "Tiundalands ledung till Tavastland" och efter hans död skulle han ha efterträtts av brodern "Bruse som Tiundalands ledungs höfvitsman".

Kempffs tolkning kom att accepteras av stora namn inom runologin som Otto von Friesen och Erik Brate. Claiborne W. Thompson (1975:108) däremot var det första runolog som ingående kritiserar Kempffs tolkning av **lank** som *læiðang*. Han påpekar att den förutsätter ett mycket komprimerat skrivsätt och dessutom en saknad avslutning:

> **lanklans** could then be read as **læiðang lands* and the omitted **þ**-rune explained by Asmundic spellings like **faur** *faður*, **brur** *broður*. A difficulty, however, is that in the word *leiðangr* the final *-r* is part of the root, so that the Rune-Swedish equivalent should be accusative singular *læiðangr*. (On the other hand, the Medieval Swedish word *leþunger* does not retain the *-r*; thus, Upplandslagen *Nu biuþer konongr liþ ok leþung ut*.)[...] One wonders whether Asmund could have written **lank** for **laiþankr**, thus omitting four of the eight runes that would normally be employed.

Thompson påpekar också att verbet *föra* inte betyder 'lead' i runsvenskan utan 'bring, take, transport' (a.st.). Att Bruse skulle ha fört hem sin döde brors kropp vore dock en ohållbar tolkning enligt honom (s. 109). Han konkluderar med att betydelsen av **lanklans** måste förbli oklar. Att tolka **lank** som *lang* 'lång' och **lans** som *lands* faller på att det senare är neutralt och adjektivets form därmed inte passar; "**lans** could be nothing but genitive singular of the neuter noun *land*" (a.st.).[5]

[4] En sökning i Samnordisk runtextdatabas (versionen 2004-09-17) bekräftar Kempffs påstående. Initialt /t/ betecknas aldrig med **þ**-runan i nordiska runinskrifter från vikingatiden.

[5] Thompson (a.st. not 17) redogör också för ett förslag framlagt av den kände nordisten Einar Haugen med innebörden att textstället skall tolkas som *førði lag lands* "took over the position of law speaker" (**n**-runan i **lank** skulle utgöra en antecipiering av den i **lans**), vilket Thompson själv påpekar inte stämmer med betydelsen av *føra*. Thompson själv laborerar istället med den belagda betydelsen 'change the law', vilket skulle innebära att Bruse har kunnat vara ansvarig för att införa kristendomen i Gästrikland. Särskilt det sista tolkningsförslaget är attraktivt men bygger liksom Haugens på det godtyckliga antagandet om en felristning av **lank** för **lak**.

Med Thompsons till synes förödande dom över antagandet om att ett ledungståg skulle nämnas i Gs 13 kan det synas som om saken är klar, åtminstone runologiskt. När dessutom historiker under det senaste halvseklet i stort sett har förtigit Söderbystenens potentiella vittnesbörd bekräftas intrycket att Kempffs tolkning spelat ut sin roll. Men så enkelt visar det sig inte vara.

Sven B. F. Jansson gav nämligen 1981 ut gästrikedelen som sitt sista bidrag till publiceringen av Sveriges runinskrifter (SRI). Redan i inledningen skriver han (SRI 15:10), visserligen med en viss reservation som dock motsägs av den avslutande meningens förbehållslösa påstående:

> Som bekant räknades större delen av Gästrikland en gång till Tiundaland och intog administrativt samma ställning som ett uppländskt hundare. [---] Det är i det sammanhanget av intresse, att en av de ståtliga runstenarna i kustdelen av Valbo sn omtalar, eller har antagits omtala "landets ledung" (Gs 13). Det är uppenbart att Gästrikland har varit inorganiserat i den uppländska ledungen.

I den utförliga behandlingen av Söderby-monumentet (25 sidor) redogör han bland annat för tidigare forskning. Han avslutar sin genomgång av Kempffs tolkning med påståendet att den "kan sägas ha slagit igenom" (s. 144) och resultatet av Janssons egen forskningsöversikt utmynnar i följande omdöme (s. 147):

> De invändningar som sålunda har gjorts mot Kempffs tolkning av partiet **brusi furþi lank lans** förefaller mig, trots allt, ej så bindande, att hans förslag måste förkastas. Något bättre sätt än hans att förklara den svårtolkade runföljden har åtminstone hittills inte framlagts.

Thompsons invändningar bemöter han (s. 146) med att ordet *ledung* inte alls måste sluta på *-r* i runsvenskan och att förkortningen av ordet kan förklaras med att ristaren när han hade ristat den första **a**-runan trodde sig ha utfört den andra och därför fortsatte med de två sista runtecknen. Istället för **laiþank** blev det alltså bara **lank**, liksom det skett en jämförbar överhoppning i **brur** istället för **bruþur**. Även om Jansson har rätt i hur *ledung* lydde i runsvenskan måste en viktig invändning riktas mot hans tolkning: det är en stor och principiellt mycket viktig skillnad mellan att förkorta *broður* till **brur** och *læiðang* till **lank**. Det förra tillhör de vanligare orden på runstenarna och står i en ställning där man förväntar sig ett ord av släktskapstyp. Sådana ord är av så formelartad karaktär att det föga påverkar kommunikationen hur de än ristas. Runföljden **lank** å andra sidan representerar ett unikt ord, oavsett tolkningen, och läsaren behöver mer hjälp i detta

fall än vid välbekanta fraser. Kommunikativa skäl talar därför klart emot tolkningen att här skulle återfinnas det inte annars i runsvenskan belagda ordet *ledung*.

I artikelns avslutning (s. 153) sammanfattar Jansson sitt tydningsförslag på följande sätt:

> Inskriften på Söderbystenen är, om tolkningen av **lank lans** är hållbar, vår äldsta bevarade källa rörande den svenska ledungen. Denna källa har emellertid ej i nämnvärd grad utnyttjats i den omfattande vetenskapliga litteraturen på detta område. Det har kanske sin grund i att historikerna har ställt sig tvekande inför inskriftens tolkning.

Vi kan börja med att konstatera att historikerna verkligen inte har synts intressera sig för Söderbystenens eventuella vittneskraft, vilket också Jansson konstaterade (a.st. not 21). Detta framgår av det senaste standardverket inom ledungsforskningen, vilket helt förtiger inskriftens existens (Lund 1996). Gerhard Hafström (1949:36) berörde den mycket kortfattat i sin avhandling (se nedan), men i hans behandling av svenskt ledungsväsen i KL (10:450–56) nämns inte stenen alls. Jag vill mena att tolkningens osäkerhet inte bara kanske utan säkerligen är orsaken till att historiker av facket bortser från Söderbystenen som källa till svenskt ledungsväsen. Men detta må ingen förskylla dem. I en recension av Hafströms avhandling skriver nämligen Adolf Schück (1950:468) i polemik mot den förres antagande om ledungens höga ålder:

> Ingen norsk eller dansk runinskrift innehåller ordet "ledung" och ej heller någon svensk. Men förf. anför (s. 36) en runsten, som skulle göra det Hämblingestenen [= Söderbystenen] i Valbo socken i Gästrikland. Enligt den tolkning, som gjordes av Kempff för ett femtiotal år sedan, lyder dess inskrift i översättning: "Bruse lät resa sten efter Egil, sin broder, men han blev död i Tavastland när Bruse förde landskapets ledung efter sin broder." Hafströms slutsats blir: "Denna ristning är möjligen ett exempel på att det svenska styremansämbetet gick i arv liksom fallet var i Danmark." Det är mycket möjligt, att så var förhållandet, men Hämblingestenen ger intet stöd för detta påstående. De för hela frågan avgörande orden **LANK LANS** kunna enligt inhämtade uppgifter hos runverkets redaktörer (E. Wessén och S. B. Jansson) svårligen tolkas som "landskapets ledung".

I en not (a.st.) tillägger Schück: "Först sedan inskriften blivit underkastad en förnyad undersökning, torde det vara möjligt att diskutera dess innehåll."

Behandlingen lät vänta på sig i över 30 år och utmynnade alltså i att Sven B. F. Jansson ändrade sin inställning och anslöt sig till Kempffs tolkningsförslag. Vad som föranlett omprövningen är ovisst. När han 1956 (s. 10) nämner inskriften undviks den problematiska textstället.

Det måste konstateras vara en ytterst otillfredsställande situation. Eftersom Sveriges vid sin tid ledande runologer fastställde en viss tolknings bristande trolighet men en av dem sedermera bytt åsikt bör denna senare

mening antingen tas på allvar av historiker eller måste inskriften åter behandlas av andra runologer.

Oavsett vilket kan vi inte låta en så unik källa som Söderbystenens text falla i glömska eller avfärdas på grund av en eventuell misstänksamhet mot runinskrifters vittnesbörd. En sådan attityd är tyvärr inte annars okänd. Till och med en uppsalaprofessor i nordiska språk, Bengt Hesselman, tillät sig i ett sammanhang (1945:78) följande påstående: "Men runstensortografi är nu inte mycket att hålla sig till." Hesselman var å andra sidan inte runolog och hans omdöme är snarast att betrakta som ett olycksfall i arbetet. Runstensortografin är nämligen inte mindre pålitlig än annan skrift i gammal tid om man bedömer dess särskilda förutsättningar. Huvudproblemet utgörs av att de vikingatida runristarna bara förfogade över 16 skrivtecken med ytterligare tre varianter, vilket innebär att samma runa ofta fick täcka mer än ett språkljud, till exempel **a** för *æ* i **suain** *Sværinn* och **k** för *g* i **kuþ** *Guð*. Genom att bland annat jämföra med samma ristares ortografiska vanor i andra verk kan man oftast komma till en säker uppfattning om vad en runinskrift vill meddela, i alla fall innehållsmässigt. Huvudregeln är att "läs[a] som det står" (Williams 1990:14). Det betyder bland annat att en tolkning som ligger nära skriftbilden är att föredra framför en som avlägsnar sig därifrån. Det främsta skälet därtill är kommunikationsmotiverat. Läsarna av runstenarna stod i princip i samma förhållande till texten som vi. De förväntades (ofta) avkoda den utan förkunskaper om det exakta innehållet. Om en dubbeltydig runföljd föranledde en rättfram tydning i nära anslutning till skriftbilden förmodar jag att den föredrogs framför en mer indirekt tolkning, naturligtvis under förutsättning att kontexten inte talade däremot.

Det är uppenbart att runföljden **lanklans** inte utan svårigheter kan tolkas som *læiðang(r) lands*, även om man skulle acceptera Janssons förklaringar av den avvikande skrivningen (se ovan). Det måste ha förelegat betydande risk för en inte närmare insatt läsare att uppfatta den som något annat. Runologiskt är därför den tolkning av Kempff som Jansson förvarar oacceptabel, och historikerna gör tveklöst rätt i att även fortsättningsvis bortse från den.

Men om vi inte finner ett omnämnande av landets ledung på Söderbystenen måste den aktuella runföljden ges en annan tolkning. Något måste rimligen **lanklans** betyda! Frågan är om det är möjligt att hitta en mera näraliggande tolkning utan att, liksom Haugen och Thompson, laborera med felristningar. Finns det någon enklare lösning, lättare att förena med skriftbilden?

Den som utan större insikter i fornspråket till äventyrs ville tolka en teckenföljd som **lanklans** skulle kunna få för sig att den betyder 'lång lans'. Detta skulle omedelbart avvisas av en nordist med hänvisning till att ordet

lans i svenskan är ganska modernt, faktiskt först använt av Stiernhielm 1650 (SAOB L269) och aldrig belagt i fornnordiskan. Men det finns faktiskt i fornsvenskan det likabetydande ordet *länz* (vilket med Söderbystenens skrivsätt också skulle återges som **lans**). Det är visserligen bara belagt en gång från slutet av 1400-talet i dativ pluralisformen *ländzom* (Söderwall 1884–1918:803) men ingår också som senare led i sammansättningen *fyrlänz* 'brandlans' från 1512 (a.a. s. 364).[6] Dock skiljer det nästan ett halvt årtusende mellan dessa belägg och Söderbystenen.

Även i fornisländskan finns dock ett ord *lenz* (Falk 1914 s. 75). Även detta är belagt en enda gång, i en så kallad thula (isl. *þula*), en ramsa allitterererande ord som utgör synonymer (isl. *heiti*) inom ett visst ämnesområde, i detta fall beteckningar på spjut (Snorri Sturluson s. 121):

Darr spjót ok nọt
dọf len<z>[7] ok vigr
snata fleinn ok sváf
sviða hræmæki
geirr spjọr nata
gefja kesja
gaflak Frakka
Gungnir Peita.

Det kan synas djärvt att anföra ett enda, dessutom problematiskt, belägg från ett annat språk, en annan tid och en annan genre som parallell vid tolkningen av en runsvensk text. Men fornisländska och runsvenska ligger mycket nära varandra, inte minst vad beträffar ordförrådet, och de isländska handskrifterna från tidig medeltid belägger ofta språkliga förhållanden som gällde under vikingatiden. Ett exempel är fågelbeteckningen *årta* som inte belagts i svenskan förrän 1619, men som i fornisländskan dyker upp med ett enda belägg just i en thula (Salberger 1978:33–39). Att ett ord dyker upp en enstaka gång i en isländsk synonymlista är alltså ingalunda ett tecken på att det inte kan ha varit väl känt i Norden redan på 1000-talet. Det är inte alla ord i fornnordiskan som över huvud taget återfinns i skriftliga källor; särskilt vardagliga eller tekniska termer är sparsamt företrädda eller lyser helt med sin frånvaro, trots deras uråldriga hemvist i språket.

[6] Inget bevisar att 1400-talsbeläggen utgår från *lænz* i stället för *lænza*. Den senare formen finns belagd c:a 1585 (SAOB L269). Jag misstänker att även de sent fornsvenska beläggen går tillbaka på denna (svaga) form. Detta skulle kunna innebära att ordet inlånats två gånger i nordiska språk, under vikingatiden som *lænz* och under medeltiden som *lænza*.

[7] Ordet *lenz* i thulan utgör ett eget, ganska intrikat filologiskt problem. Som synes markeras det här med ett (emenderat) *z* efter handskriftsvarianterna *dọf len*, *doflen*, *daufleinn*, där det verkar uppfattas som del i en sammansättning; men i två handskrifter med signum AM 748 I b 4to resp. AM 757 a 4to står det *dọf lænz* (Snorri Sturluson s. 151, jfr s. lxx). De har självständigt värde jämfört med huvudhandskriften och innehåller ibland bättre läsningar (s. xlvi). Att flera handskrifter har den förmodligen felaktiga formen *-len[-leinn* kan tyda på att ordet *lenz* var på utdöende i fornisländskan; se föregående not.

Att en vapenbeteckning med utländska rötter kan vara tidig nog för att kunna återfinnas i de vikingatida skaldernas ordförråd och på en svensk runsten är också klart. Ord för vissa kulturföreteelser lånas redan tidigt i de nordiska fornspråken. Vad beträffar namn på vapen skriver Rolf Nordenstreng (1915:38):

> Välska, d. v. s. franska svärd omtalas ofta i fornkvädena [...]. Också *spjuten* voro ofta nog av utländskt arbete. I [...] Torbjörn Hornkloves kväde om Hafrsfjord-slaget talas ju om "västerländska kastspjut och välska svärd". Ja, själva ordet *frakka*, som egentligen betyder "fransyska", har övergått till att beteckna ett spjut.

Det nämnda *frakka* återfinns i vår lista över spjutord. Torbjörn tillhör de tidigaste skalderna och var aktiv redan på 800-talet. Om en annan spjutsynonym i thulan, nämligen *peita*, vilken kalkerats på det franska ortnamnet *Poitou* (nu *Poitiers*), skriver Hjalmar Falk (1914:75): "in þulur und öfters in Skaldenpoesie, zuerst in einer strophe vom Jahre 1024 [...]: Poitou war gegen seiner guten Lanzen bekannt". Att man redan under vikingatiden lånade ett främmande ord för (en viss sorts?) *spjut* är alltså i sig inte alls förvånande.

Ordet *länz*, *lenz* anges i ordböckerna som femininum.[8] Därmed omöjliggörs tolkningen 'lång lans' som direkt objekt på Söderbystenen eftersom den förväntade feminina ackusativformen av adjektivet *lång* vore *langa*.[9] Men en runsvensk sammansättning *langlænz* är däremot fullt tänkbar.

Vi skulle därmed stå med en runologiskt invändningsfri tolkning av **lanklans**. Den aktuella passagen på Söderbystenen skulle i sin helhet kunna översättas som 'då Bruse förde långspjut efter sin broder'. Det egentliga filologiska arbetet återstår dock. För det första uppstår språkliga problem för flera av orden (också) med denna tolkning, för det andra måste kontextuella frågor behandlas.

Det första problemet gäller innebörden av ordet *føra*. Redan Kempff (1898:18) och senare Thompson (se ovan) uppmärksammade att detta verb inte är belagt i betydelsen 'leda' i fornspråket. Jansson (i SRI 15:146) ville lösa detta problem genom att förutsätta att ordet trots allt kunnat ha den, enligt honom näraliggande, betydelsen 'anföra', 'leda' (en krigshär).

Enligt min tolkning skall *føra* istället betyda 'bära, vara försedd med' men också då uppstår betydelseproblem. Den av mig antagna innebörden är uppenbarligen sekundär och därmed i relativa termer sen (jfr SAOB

[8] Detta sker inte för att beläggen vittnar om ordets genus, utan antagligen eftersom det härstammar från latinets feminina *lancea* (ytterst av keltisk rot) eller kanske snarast från en avläggare i fornfranskan eller fornsaxiskan. I nyisländskan är formen det entydigt feminina *lenza*, som det också finns en motsvarighet till i nysvenskan (se not 6).

[9] En hypotetiskt möjlig, neutral pluralform *lang* skulle visserligen också skrivas **lank** i ackusativ men den förutsätter att Bruse "förde" flera lansar än en. Att *lænz* skulle vara neutralt är dessutom inget som tyder på.

F2328); den verkar heller inte ha någon motsvarighet i fornisländskan. Men det finns faktiskt några belägg i fornsvenskan på att verbet *föra* kunde användas i betydelsen 'bära' (Söderwall 1884–1918:378). Det mest intressanta belägget i detta sammanhang är *baner förde* 'förde banér' i Erikskrönikan från cirka 1320, ett för fornsvenska förhållanden tidigt vittnesbörd. Även uttrycket *föra sköld* är belagt. De två exemplen har en parallell betydelse till det antagna 'förde (= bar) långlans'. Det är därmed klarlagt att i svenska betydelseutvecklingen från 'föra' till 'bära' ägde rum tidigare än i isländska. Om denna förändrade betydelse funnits redan på Söderbystenenens tid, 1000-talets slut, är naturligtvis bara ett antagande av mig.

Men även frasen *æftiR broður sinn* är problematisk. Den förekommer visserligen i just denna form på tiotals svenska runstenar, men den ingår då alltid i ett uttryck som betyder 'till minne av sin broder'. Prepositionen *efter* styr i de fornnordiska språken bara ackusativ när det rör sig om åminnelse eller kvarlåtenskap eller om temporala funktioner ('efteråt'), annars dativ. I detta fall rör det sig inte om åminnelse utan rimligen om ett temporalt uttryck; det vill säga Bruse har utfört sin handling efter att brodern har haft samma uppgift, vare sig det rör sig om att föra ledung (Kempff och Jansson), framföra lagen (Haugen) eller ändra lagen (Thompson). Men eftersom det helt klart handlar om en bisats som utmärks av rak ordföljd och inleds med ordet *þa*, vilket här måste översättas 'då' (inte en ny mening som inleds 'Sedan'), signaleras att det som omnämns hände samtidigt eller i samband med Egils död i Tavastland. Det utesluter Haugens och Thompsons tolkningsförslag emedan lagmansämbetet rimligen utövades hemma i Gästrikland och inte på resande fot utomlands. Med min tolkning, 'förde långspjut' får man anta att Egil tidigare haft den uppgift som Bruse övertog, antingen före Egils död eller möjligen i direkt samband därmed. Det för oss tillbaka till frågan vad egentligen *førði langlænz* betyder på ett djupare plan än det bokstavliga.

Jag har redan konstaterat att sammansättningen *langlænz* 'långspjut' inte annars är belagd. Men det betydelsemässigt fullt parallella ordet *langaspiót* är i fornisländskan belagt som binamn på en son till den berömde Gånge-Rolf, nämligen *Vilhjálmr langaspiót* (Lind 1920–21:236). Intressant nog har man tydligen talat om sådana företeelser som 'långspjut' i fornspråket. Tråkigt nog ges det ingen förklaring till varför Vilhelm långespjut bar sitt ök- eller smeknamn och vi vet därför inte vad termen *langaspiót* representerar.

Långa spjut har bevisligen funnits under vikingatiden och har använts i olika sammanhang (se t.ex. KL 16:507–17). Man skulle kunna föra en studie av denna företeelse mycket långt, och till och med en ytlig undersökning har givit ledtrådar till ett antal historiska källor och ett betydande arkeologiskt material. Men jag är varken fackhistoriker eller arkeolog. Min

uppgift är att bedöma vilka betydelser som är språkligt möjliga och vilka som det verkar finnas stöd för i fornnordiska texter. Jag tror också att det i detta fall är nödvändigt att utifrån filologiska grunder först fastställa åt vilket håll lösningen kan tänkas ligga. Det skulle vara alltför osäkert att utgå från en källa som omnämner långa spjut eller ett arkeologiskt fynd av detsamma. Frågan är istället vad Söderbystenens text själv säger om den situation i vilken Bruse förde sitt långspjut. Vilken mer pregnant betydelse kan ha legat bakom termen *langlænz*?

Det finns minst två möjligheter att konkretisera tolkningen. Den första är att det rör sig om en primär vapenbeteckning, rimligen på ett spjut som är längre än andra. Då måste man utreda hur ett sådant långspjut har brukats. En i detta sammanhang suggestiv inskrift (DR 295) återfinns vid Hällestads kyrka i Skåne. Den lyder på rundanska och i svensk översättning (Jansson 1984:91):

Æskel satti sten þænsi æftiR Toka Gorms sun, seR hullan drottin. Sar flo ægi at Upsalum.
Sattu drængiaR æftiR sin broþur sten a biargi støþan runum. ÞeR Gorms Toka gingu næstiR.

"Eskil satte denna sten efter Toke, Gorms son, sin hulde herre. Han flydde icke vid Uppsala. Kämpar reste efter sin broder stenen på berget; den står fast med runor. De gingo närmast Gorms son Toke."

Det framgår här att positionen närmast efter den som gick först i strid ansågs statusfylld. En möjlighet kunde vara att det är denna position som Bruse har intagit i förhållande till Egil (och i så fall först Egil till en annan hövding): han skulle ha gått närmast efter brodern och burit ett långspjut, kanske som försvar för honom såväl som sig själv.

Sammanställningen med Söderbystenen är av flera skäl inte övertygande. För det första framgår det inte uttryckligen att det är en sådan hedersam position som Bruse har intagit. För det andra uttrycks saken i så fall olika på Hällestadstenen och Söderbystenen. För det tredje är medlemskap i hövdingens närmaste skara en ära som delas av ett kollektiv och knappast något för en individ att skryta med; på Hällestadstenen nämns "kämpar". För det fjärde antyder uttrycket *førði langlænz* inte någon direkt krigisk aktivitet eftersom verbet *föra* som jag har utrett ovan bör betyda 'bära'. Det verkar därför inte vara som rent stridsvapen Bruse förde sitt långspjut. För det femte och sista skulle den här antagna betydelsen medföra att ordet *efter* skulle styra dativ; det skulle istället ha stått *æftiR broður sinum*, vilket det ju inte gör. Detta argument är avgörande.

Den andra tolkningsmöjligheten för *langlænz/langaspiót* är att vapentermen kommit att användas sekundärt, det vill säga långspjutet har kommit att få en annan funktion än (bara) som stridsdon.

En person i hövdingens hird, förutom honom själv, som hade en indivi-

duellt framträdande position var den som den som bar märket, fälttecknet. Märkesmannen (fornisl. *merkismaðr*) hade uppgiften att bära det mobila vapenmärket, och positionen i kungens hird blev så småningom framträdande (KL 11:555 f.). Att funktionen funnits också på östnordiskt område under vikingatid är uppenbart; på en dansk runsten (DR 96) förekommer en bild av en beriden märkesbärare.

Mitt tolkningsförslag innebär att Bruse efterträdde Egil i funktionen som märkesbärare, och därmed skulle prepositionen *æftiʀ* med ackusativ få sin naturliga förklaring. I så fall måste dock **lanklans** avse ett fälttecken av något slag. En långt spjut med en fana eller annan prydnad kunde också mycket riktigt tjäna som fälttecken. Falk (1914:89) skriver: "Die Ritter trugen am oberen Ende des Speerschaftes meistens ein mit langen Zipfeln versehenes Fähnlein, dessen afrz. Benennung *enseigne* im Anord. durch *merki* wiedergegeben wurde." Det är inte svårt att hitta åskådliga bildexempel; jag nöjer mig dock med att hänvisa till avbildningen på ett mynt (Roskilde nr 9, Hauberg 1900 tab. XIII) av den danske kungen Niels (1103–34). Kungens bröstbild "med Fane" (a.a. s. 231) inkluderar alltså ett fälttecken i form av en fanprydd stång med tydlig spjutspets (se fig. 2).[10] Krigssymboliken förstärks av att det annars ofta är svärd som dyker upp tillsammans med kungar på myntbilderna.

Att fälttecken i form av speciella spjut förekommer i tidsmässig anslutning till Söderbystenen är således klarlagt. Att långa stickvapen måste ha varit särskilt lämpliga för detta syfte är också självklart. Frågan är om något tyder på att ett sådant spjut kunde kallas *langlænz*. Det skall med en gång sägas att frågan inte kan besvaras med säkerhet. Ett par indicier bör dock diskuteras.

För det första finns det bland en rad fornvästnordiska termer för fälttecken också ordet *merkispjót* 'spjut med vapenmärke' (Didriks saga s. 289), vilket intressant nog var ett fullt funktionsdugligt vapen som kom till användning i striden. Detta bevisar å ena sidan att spjuts bruk i denna funktion också uppmärksammades språkligt, vilket något stöder tanken på existensen av en runsvensk term för fenomenet. Å den andra sidan var termen i just Didrikssagans fall tydligen inte *langlenz*.

För det andra har vi namnet *Vilhjálmr langaspiót*. Som jag redan har påpekat känner vi inte bakgrunden till hans binamn, men det finns (åtminstone) två möjliga förklaringar. Den ena utgår från den primära betydelsen av *långspjut*, antingen direkt med hänsyftning på att Vilhelm företrädesvis använde långspjut eller på något annat sätt förknippades med detta vapen, eller också i överförd betydelse om han var lång och smal som ett spjut el.dyl. Den andra förklaringen är att namnet har föranletts av hans funktion

[10] Jag är tacksam mot Harald Nilsson vid Myntkabinettet, Uppsala universitet, som har ställt bilden till mitt förfogande.

Fig. 2. Framsidan av ett mynt präglat i Roskilde under den danske kungen Niels. Efter foto av G. Hildebrand, Kungl. Myntkabinettet, Stockholm.

som märkesbärare. Det kan tyckas som om vi aldrig kan avgöra vilken tolkning som är den riktiga, men det måste påpekas att just ord för fälttecken kan förekomma som binamn. Det gäller *konungsmerki* 'kunglig fana eller fälttecken' och troligen *aðalmerki* 'huvudmärke, -fana' (DR 237).

Sammanfattningsvis kan konstateras att Söderbystenens **þo brusi furþi lanklans abtiʀ brur sin** kan tolkas som den temporala bisatsen *þa Brusi førði langlænz æftiʀ broður sinn* "då Bruse förde långspjut efter sin broder" och att *førði langlænz* på ett djupare betydelseplan kan återges med 'bar fälttecken'. Min tolkning ger svar på ett antal frågor samt är runologiskt och språklig invändningsfri. Tvivel av annat slag kan dock resas emot den, främst att det av mig antagna ordet *langlænz* inte annars är belagt och att det troligen aldrig kan bevisas om vikingarna verkligen använde en sådan term. Inte heller är det självklart att ordet *langlænz*, även om det faktiskt funnits, verkligen måste avse ett fältteckensförsett spjut. Slutligen har jag i denna uppsats med avsikt förbigått en rad problem av språkvetenskaplig natur, bland annat etymologin till ordet *lænz*. Förhoppningsvis kan tolkningsförslaget i alla fall utgöra första inlägget i en förnyad diskussion.

Viktigast är dock resultatet att den tidigare tolkningen "förde landskapets ledung" slutgiltigt kan avskrivas. Jag menar mig också ha kunnat demonstrera dels hur viktigt det är att alla runinskrifter behandlas ingående till dess en säker tolkning har uppnåtts, dels att skriftbilden är den avgörande utgångspunkten för alla seriösa tydningsförsök. Även den läsare som

känner att problemet är inte slutgiltigt löst instämmer förhoppningsvis i att frågan är öppen igen och Söderbyinskriften åter har hamnat i rampljuset, där den hör hemma.

BIBLIOGRAFI

DR = Runinskrift med nummer i Danmarks runeindskrifter.

Danmarks runeindskrifter. Ved Lis Jacobsen & Erik Moltke under medvirkning af Anders Bæksted & Karl Martin Nielsen. Text. 1941. København: Ejnar Munksgaards Forlag.

Didriks saga = Saga ðiðriks konungs af Bern. Fortælling om Kong Thidrik af Bern og hans Kæmper, i norsk Bearbeidelse fra det trettende Aarhundrede efter tyske Kilder. Udg. af C. R. Unger. 1853. Christiania: Feilberg & Landmark.

Falk, Hjalmar, 1914: Altnordische Waffenkunde. Kristiania: Jacob Dybwad. (Videnskapsselskapets Skrifter 2. Hist.-Filos. Klasse. 6.)

Hafström, Gerhard, 1949: Ledung och marklandsindelning. Uppsala: Almqvist & Wiksell.

Hauberg, P., 1900: Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146. Kjøbenhavn: Blanco Lupos Bogtrykkeri. (Det Kongelige danske videnskabernes selskabs skrifter. Historisk og philosofisk afdeling. V. 1.)

Hesselman, Bengt, 1945: Omljud och brytning i de nordiska språken. Förstudier till en nordisk språkhistoria. Stockholm–Köpenhamn. (Nordiska texter och undersökningar 15.)

Jansson, Sven B. F., 1956: Svenska utlandsfärder i runinskrifternas ljus. Göteborg: Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet. (Svenska spår i främmande land 3.)

— 1984: Runinskrifter i Sverige. 3 uppl. Stockholm: AWE/Gebers.

Kempff, K. Hj., 1897: Söderby runsten vid Gefle. I: Meddelanden af Gestriklands fornminnesförening. S. 3–34.

— 1898: Söderby runsten vid Gefle II. I: Meddelanden af Gestriklands fornminnesförening. S. 17–36.

KL = Kulturhistoriskt lexikon från nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid 1–22. Malmö. 1956–78.

Lind, E. H., 1920–21: Norsk-isländska personbinamn från medeltiden. Samlade ock utgivna med förklaringar. Uppsala: A.-B. Lundequistska bokhandeln.

Lund, Niels, 1996: Lið, leding og landeværn. Hær og Samfund i Danmark i ældre middelalder. Roskilde: Vikingeskibshallen.

Nordenstreng, Rolf, 1915: Vikingafärderna. Stockholm: P. A. Norstedt & söner.

SAOB = Ordbok över svenska språket. Utg. av Svenska Akademien. 1893 ff. Lund: Akademibokhandeln Gleerups.

Salberger, Evert, 1978: Runsvenska namnstudier. Stockholm: Almqvist & Wiksell international. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Scandinavian Philology. N. S. 13.)

Samnordisk runtextdatabas. Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. (http://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm)

Schück, Adolf, 1950: Recension av Hafström 1949. I: Historisk tidskrift 70. S. 468–88.

Snorri Sturluson. Edda. Skáldskaparmál I. Introduction, Text and Notes. Ed. by Anthony Faulkes. London: Viking Society for Northern Research. 1998.

SRI = Sveriges runinskrifter. Utg. av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. 1–. 1900 ff. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Söderwall, K. F. 1884–1918: Ordbok öfver svenska medeltids-språket 1–2. Stockholm. (Samlingar utg. av svenska fornskriftsällskapet. Ser. I. Svenska skrifter 27.)

Thompson, Claiborne W., 1975: Studies in Upplandic Runography. Austin–London: University of Texas Press.

Williams, Henrik, 1990: Åsrunan. Användning och ljudvärde i runsvenska steninskrifter. Uppsala. (Runrön 3.)

SUMMARY

Does the runestone from Söderby (Gs 13) bear witness to the first Swedish levy? Runic philology and the art of reading what is there.

From the farm Söderby in the province of Gästrikland we know a runic inscription which in 1981 was interpreted by Sven B. F. Jansson in the following way:

Brúsi had this stone erected in memory of Egill, his brother. And he died in Tafeistaland, when Brúsi led the land's levy(?) after his brother. He travelled with Freygeirr. May God and God's mother help his soul. Sveinn and Ásmundr, they marked.

The Söderby inscription was mentioned in earlier historical scholarship on the levy ('warlike expedition with appropriate equipment') organisation in Scandinavia. The present author tries do demonstrate that for runological and semantic reasons the runic sequence **furþilanklans** cannot be deciphered as *førði læiðang(r) lands* 'led the land's levy'. Rather, the runic record should be interpreted as *førði langlænz* 'bore long-spear', suggesting that Brusi took over the office of battle standard bearer at his brother's death. The interpretation rests on the fact that spears decorated with banners could be used as battle standards (Icelandic *merkispjót*) and on the surmise that *langlænz* was the term for this phenomenon in Runic Swedish. The Söderby inscription should then be translated:

Brúsi had this stone erected in memory of Egill, his brother. And he died in Tafeistaland, when Brúsi bore long-spear (=battle standard) after his brother. He travelled with Freygeirr. May God and God's mother help his soul. Sveinn and Ásmundr, they marked.

Address of Author:
Professor Henrik Williams, Övre Slottsgatan 14 C, SE-753 10 Uppsala, Sweden.

SÄRTRYCK UR

Annales Societatis Litterarum Humaniorum
Regiae Upsaliensis

Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala

Årsbok 2004